

Περσεφόνη Παγωνάρη-Αντωνίου

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΔΥΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΓΝΩΜΟΛΟΓΙΩΝ: Vatoped. 36 καὶ Marc. Gr. 507

Ἡ μελέτη αὐτή, ποῦ ἐγίνε στα πλαίσια εὐρύτερης ἐρευνας, ἀποτελεῖ συμβολή στὴν ἐπικρατοῦσα ἀντίληψη ὅτι ἡ σχέση τῶν δύο χφφ Γνωμολογιῶν, τοῦ παλαιότερου¹ Βατοπεδινοῦ 36² καὶ τοῦ νεωτέρου Βενετικοῦ 507³, εἶναι ἄμεση, καὶ μάλιστα ὅτι τὸ Βενετικὸ (ἐφεξῆς γ)⁴ εἶναι ἀπόγραφο (codex descriptus) τοῦ Βατοπεδινοῦ (ἐφεξῆς Γ).⁵ Τὰ νέα δεδομένα προέρχονται ἀπὸ τὴν μελέτη καὶ ἀντιβολή (collatio) τοῦ Ὀμηρικοῦ τμήματος⁶ τῶν δύο κωδίκων.⁷

Ἀπὸ τὴ σχετικὴ μὲ τὰ χφφ Γγ βιβλιογραφία⁸ ἐπιλέγονται τὰ εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα δημοσιεύματα, στὰ ὁποῖα ὑποστηρίζονται δύο θέσεις: α) Οἱ G. Longman⁹ καὶ Γ. Χριστοδούλου,¹⁰ γιὰ τὸ Εὐριπίδειο καὶ Σοφόκλειο τμήμα

---

1. Γιὰ τὸν προβληματισμὸ καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς νέας, ὑψηλότερα στὸν 11 αἰ., χρονολόγησής του βλ. Γ.Α. Χριστοδούλου, «Gnomologium Vatopedianum καὶ Gnomologium Venetum: Τὸ Σοφόκλειο Τμήμα», *ΕΕΦΣΠΑ* 26 (1977-78) 322 κ.έξ.

2. Σωφρ. Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρκαδίου Βατοπεδινοῦ, *Κατάλογος τῶν ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ Βατοπεδίου ἀποκειμένων κωδίκων*, Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', Paris 1924, σελ. 13 (=Harvard Theological Studies 11 (1924), σελ. 13).

3. A. M. Zanetti - A. Bongiovanni, *Graeca D. Marci Bibliothecae Codicum manu scriptorum per titulos digesta*, Venetiis MDCCXL, σελ. 272.

4. Ὁ.π., σημ. 3: "Codex CCCCCVII. In 4. membranaceus, foliorum 208. Saeculi circiter XII".

5. Εὐστρ. - Ἀρκαδίου, ὁ.π., σημ. 2: «Μεμβρ. 23X16 αἰῶν. ἴβ' κολοβ.».

6. Ὁ.π., σημ. 2: «6. φ. 110α Ἐκ τῆς Ἰλιάδος ραψωδία» ἐσφαλμένως ἀντὶ «Ἐκ τῆς Ἰλιάδος Α ραψωδίας» καὶ «9. φ. 133β. Ἀρχὴ τῆς Ὀδυσσεΐας ραψωδία» ἐπίσης ἐσφαλμένως ἀντὶ «Ἀρχ(ῆ) τ(ῆς) Ὀδυσσεΐας ἐκ τ(ῆς) α ραψωδι(ας)».

7. Τὰ χφφ ἐμελέτησα ἀπὸ φωτογραφίες: τὸ Γ ἀπὸ τὴν Συλλογὴ μικροταινῶν τοῦ Σπουδαστηρίου Κλασσικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν. Βλ. Θ. Στ. Τζαννετάτου - Β.Γ. Μανδηλαρά (συν. Ἐμμ. Μικρογιαννάκη), «Κατάλογος Συλλογῆς Μικροταινῶν Ἑλληνικῶν Χειρογράφων ἰδρυθείσης ὑπὸ Θ.Στ. Τζαννετάτου», *Ἐπετηρὶς Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν Πανεπιστ. Ἀθηνῶν* 3 (1972), 6, ἀρ. λήμμ. 1 κ.ά. Τὴν μικροταινία τοῦ γ μοῦ παρεχώρησε ὁ συνάδελφος Γιώργος Ἀ. Χριστοδούλου δ.φ. Τὸν εὐχαριστῶ πολὺ, καὶ ὀχι μόνον γι' αὐτό. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ἐκφράζω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου στὸν καθηγητὴ κ. Μίνω Μ. Κοκολάκη γιὰ τὴν παρότρυνση καὶ τὴν ἀμέριστη συμπαράστασή του, καὶ τὸν κ. Antonio García Bravo, ὑφηγητὴ τοῦ Παν/μίου Complutense τῆς Μαδρίτης, γιὰ τὶς πολὺτιμες πληροφορίες του.

8. Πρῶτὴ μνεία γιὰ ὁμοιότητα τῶν χφφ κάνει ὁ Κρουμβάχερ, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, Ἐν Ἀθήναις, 1910, τόμ. Β', σελ. 390. Πρόσφατα, ἀλλ' ὀχι εἰδικά, τὰ ἄρθρα τῶν: A. Garzya, "Varia Philologa VI" "Per la tradizione manoscritta dei florilegi Euripidei", *BPEC* N.S.16, (1968) 77 κ. ἐξ. καὶ Anna Meschini, "Sugli Gnomologi Bizantini di Euripide", *Helicon* 13-14 (1973-74) 349 κ.έξ.

9. G. A. Longman, "Gnomologium Vatopedianum: The Euripidean Section", *CQ* 9 (1959) 129 κ.έξ., καὶ κυρίως 131 κ.έξ.

10. Βλ. Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 323 κ.έξ.

τῶν χφφ ἀντιστοιχίας, πού τάσσονται ὑπὲρ τῆς ἄμεσης σχέσης τῶν Γ καὶ γ¹¹ μὲ πλήρη καὶ σαφῆ τεκμηρίωση τῶν θέσεών τους, καὶ β) ὁ Α. Turyn,¹² πού θεωρεῖ ὅτι οἱ δύο κώδικες εἶναι *δίδυμοι* (*gemelli*)¹³: ἡ τεκμηρίωσή του ὁμῶς κρίνεται ἀνεπαρκῆς, γιατί βασίζεται ἀποκλειστικά στὴν ἔνδειξη πού παρέχει ὁ τίτλος τῶν *Φοινισσῶν* στὸν γ (*ἐυριπίδου ἐκ τῶν φοιν[ι]σσῶν: φοινισσῶν Γ*), πράγμα πού τὸν ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀντιγραφῆς τοῦ γ "wrote the title correctly, but then erased ι to conform with his source"¹⁴".

Τὰ ἀνθολογημένα ὁμηρικὰ ἀποσπάσματα (μονόστιχα ἢ πολύστιχα) παραδίδονται ἀπὸ τὰ χφφ ἀνά ἔπος¹⁵ καὶ ἀνά ραψωδία. Οἱ «γνώμες»¹⁶ στὸ τμήμα αὐτὸ ἀναγράφονται μὲ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν *Γνωμῶν*¹⁷ τοῦ Εὐριπίδη καὶ τῶν *Παρεκβολῶν*¹⁸ τοῦ Σοφοκλῆ. Ἔτσι, σὲ κάθε «γνώμη» περιλαμβάνονται, μὲ τὴ σειρά πού κατέχουν στὰ χφφ, τὰ ἐξῆς: α) τὸ σχόλιο¹⁹ (ἢ ἀποφθεγματικὸ ἐρμῆνευμα;²⁰), β) τὰ ὀνόματα τῶν συνδιαλεγόμενων ὁμηρικῶν προσώπων, καὶ γ) τὸ ἐπιλεγμένο ὁμηρικὸ χωρίο. Τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα συνιστοῦν μιὰν ἐνότητα, ἡ ὁποία στὰ χφφ ἀριθμεῖται μὲ αὐξοῦντα ἀριθμὸ (ἀνά ἔπος). Ἡ σύνθετη αὐτὴ διάταξη τῶν «γνωμῶν», καθὼς καὶ ἡ ξεχωριστὴ γιὰ κάθε ἔπος ἀρίθμηση τῶν ἐνοτήτων μᾶς ἀνάγκασαν ἀφενὸς νὰ κατατάξομε τὸ συλλεγὲν ὕλικὸ ἀνά ἔπος, ἀφετέρου νὰ παραπέμπομε διαφορετικὰ, ἀνάλογα μὲ τὸ ἐπίμαχο στοιχεῖο. Ἔτσι, προκειμένου γιὰ τὰ ὁμηρικὰ χωρία ἀκολουθεῖται, φυσικά, ὁ παραδομένος τρόπος παραπομπῶν, ἐνῶ γιὰ τὰ ἐκτὸς τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἀρῶμενα στοιχεῖα δίδεται σὲ παρένθεση ἢ ἀρίθμηση τῆς ἐνότητας.

Γιὰ νὰ μειωθεῖ, ἐξ ἄλλου, στὸ ἐλάχιστον ἡ τυχὸν ὑποκειμενικὴ ἐκτίμηση τῶν δεδομένων καὶ γιὰ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν πληρέστερη ἀντίληψη τῆς ἄμεσης συγγένειας τῶν Γγ, ἡ κατάταξη τοῦ ὕλικου τῆς ἀντιβολῆς γίνεται βάσει τῶν ἐξῆς κριτηρίων:

Α. Ἐπιλογή, διάταξη, σειρά καὶ πληρότητα τῶν ἀνθολογημένων ἀποσπα-

11. Τὴν ἴδια θέση ὑποστηρίζει καὶ ἡ Meschini, ὁ.π., σελ. 350 καὶ σημ. 10.

12. Α. Turyn, *The Byzantine Manuscript Tradition of the Tragedies of Euripides* (Illinois Studies in Language and Literature, Vol. 43), Urbana 1957, σελ. 92.

13. Ὁ Garzya, ὁ.π., σελ. 77, σημ. 1, ἀγνοώντας τὸν Longman, ταυτίζεται μὲ τὸν Turyn: "gemello di m [=γ] sembra Ath. Vatop. 36,.... che non ho potuto collazionare".

14. Turyn, ὁ.π., σελ. 93, σημ. 149. Πβ. καὶ Longman, ὁ.π., σελ. 133, σημ. 1.

15. Στὸν Γ ἡ Ἰλιάδα ἀπὸ φ. 110α-120α καὶ ἡ Ὀδύσεια ἀπὸ φ. 133β-139α. Στὸν γ τὰ ἀντίστοιχα κείμενα στὰ φ. 112β-122β καὶ 135β-142α.

16. Στὸ φ. 1α τῶν Γγ ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: *Βιβλίον γνώμας ἔχον ἐκ πάντων ἐν ἐπιτόμῳ*. Πβ. καὶ Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 306, 307.

17. καὶ 18. Βλ. Εὐστρατιάδου καὶ Ἀρκαδίου, ὁ.π., σελ. 13, καὶ Zanetti-Bongiovanni, ὁ.π., σελ. 272.

19. Εἰσαγόμενο μὲ τὸ εἰδικὸ ὄπ. Ἡ θέση του συμπίπτει πάντοτε (γιὰ τὸ πρῶτο τμήμα) μὲ τὴν ἀρχὴ στίχου χφφου. Ἔτσι, ἡ μορφή τοῦ μεγαλογράμματου ἐρυθρογραφημένου ὀμικρον δεσπόζει στὸ ἀριστερὸ, ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς δύο κάθετες χαρακώσεις, περιθώριο.

20. Δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως διερευνηθεῖ.

σμάτων.

Β. Ὁρθογραφία (τονισμός, πνευματισμός κλπ.).

Γ. Παλαιογραφική ἐπισκόπηση – μέθοδοι ἀντιγραφῆς (βραχυγραφίες κλπ.).

Δ. Συνδετικές γραφές.

Ε. Ἐξωτερικά τεκμήρια (διορθώσεις, προσθήκες κλπ.).

I

Α.1) Ἀνθολογοῦνται οἱ ἴδιοι ἀκριβῶς στίχοι καὶ μὲ τὴν ἴδια πληρότητα καὶ σειρά. Ἔτσι, Α377 προηγεῖται ἀπὸ Α 287-289, στὶς ὑπ. ἀρ. (ρι´) καὶ (ρλς´) ἐνότητες ἢ ἐνδειξη γιὰ τὰ συνομιλοῦντα πρόσωπα εἶναι ἐσφαλμένη.

2) Ὁ τρόπος παρουσίασης κάθε ἐνότητας εἶναι πανομοιότυπος: π.χ. στή (λη´) ὑπάρχει πλήρης σύμπτωση στὴν ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν καθιερωμένη θέση ἀναγραφῆς τῶν ὀνομάτων, ἐνῶ ἡ μοναδικὴ ἀπὸ τὸν γ παράλειψη στὸν Τ113 ἀλλ´ ὁμοσεν εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν ἀλληλεξάρτηση τῶν χφφ. Βλ. περισσότερα παρακάτω, II Δ.

3) Κατὰ τὴν ἀρίθμηση, παραλείπεται ὁ ἀριθμὸς (ριζ´) στὸν Γ χωρὶς καμία ἐξωτερικὴ ἐπέμβαση: ἡ ἴδια ἀριθμητικὴ παράλειψη ἀπὸ τὸν γ συνιστᾷ ἐνδειξη συγγένειας.

Β. Ἡ ἀδυναμία τοῦ Γ στὸν τονισμό καὶ κυρίως στὸν πνευματισμὸ φαίνεται νὰ βελτιώνεται ἀπὸ τὸν γ²¹. Οἱ βελτιώσεις του εἶναι ὀπωσδήποτε στοιχειώδεις. Ἀπὸ τὰ πολλά, π.χ. Γ109 *ὀπίσω Γ: ὀπίσω γ*, Ε441 *ὁμοίον Γ: ὁμοίον γ* κ.ἄ. Μεγαλύτερη, καὶ ἴσως οὐσιωδέστερη, εἶναι ἡ διορθωτικὴ παρέμβαση τοῦ γ στὸ φαινόμενο τῆς ἐκθλιψῆς,²² π.χ. Δ324 *δ´ αἰχμάσσοισι*, Δ405 *μέγ´ ἀμείνονες*, I 257 *δ´ ἐριδος*, Σ121 *κείσομ´* κ.ἄ. Γενικά, οἱ ἐπουσιώδεις αὐτὲς βελτιώσεις δὲν ἀποτελοῦν *χωριστικὲς γραφές* (βλ. παρακάτω, II Δ). Ἡ διορθωτικὴ ὁμως αὐτὴ τάση τοῦ γ δίνει ἀπλοποιημένους ὀμηρικὸς τύπους, ὅπως π.χ. Μ412 *ἐφομ(αρ)τεῖτον Γ: ἐφομαρτεῖ τὸν γ* καὶ Φ787 *ὑμμ ἐρέω Γ: ὑμ´ ἐρέω γ*.²³

Γ. Ἐπισημαίνεται κι ἐδῶ ἡ μίμηση τῆς γραφῆς τοῦ Γ.²⁴ Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ πάλι τὶς βραχυγραφίες παρατηρήθηκε ὅτι ὁ Γ τὶς χρησιμοποιεῖ σ´ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου του,²⁵ καί, χωρὶς διάκριση, στὴν ἀρχή, στὸ μέσον ἢ στὸ τέλος τῆς λέξης.²⁶ Ἀντίθετα, στὸν γ, μὲ λίγες ἐξαιρέσεις, διαπιστώνεται συσσώρευση συντομογραφῶν πρὸς τὸ τέλος τῆς γραμμῆς τοῦ χφου, προφανῶς γιὰ νὰ μὴ ξεπεράσει τὸ δεσμευτικὸ γι´ αὐτὸν ὄριο τῆς καθέτης χαράκωσης.²⁷ Ἡ ἰδιότητα τοῦ αὐτῆς μπορεῖ μᾶλλον νὰ ἀποδοθεῖ

21. Πβ. καὶ Χριστοδούλου, ὀ.π., σελ. 327.

22. Βλ. καὶ παρακάτω, I, Γ3.

23. Πβ. καὶ Ω369 *ἀνδρες γ*, παρακάτω, I, Γ3.

24. Γιὰ τὴν λεπτομερῆ παλαιογραφικὴ περιγραφή βλ. Χριστοδούλου, ὀ.π., σελ. 323.

25. Πβ. καὶ Longman, ὀ.π., σελ. 131, σμ. 3.

26. Βλ. Β.Α. Van Groningen, *Greek Palaeography*, Leyden 1963, σελ. 47.

27. Πβ. καὶ Longman, ὀ.π., σελ. 131, σμ. 3.

στό εξής: ο γ διέπεται από δύο τάσεις, να αναλύει (συνήθως) τις βραχυγραφίες του Γ και άφετέρου να παρακολουθεί, σχεδόν δεσμευτικά, το πρότυπο του στην αναγραφή τῶν λέξεων ανά στίχο. Για τὴν πραγματοποίηση λοιπὸν αὐτῶν τῶν δύο προϋποθέσεων, οἱ βραχυγραφίες του ἀφθονοῦν στὸ τέλος τῆς γραμμῆς.

Παράλληλα μὲ τὴν γενικὴ αὐτὴ ἐντύπωση, σημειώνονται περιπτώσεις, ὅπως οἱ ἀκόλουθες, ποὺ ἐνισχύουν τὴν ἀντίληψη γιὰ ἀλληλεξάρτηση τῶν χφφ. Ἔτσι:

- 1) Ἀναγνωρίζονται στὸν γ βραχυγραφίες, ποὺ θυμίζουν τὸν γραφικὸ σχεδιασμὸ τοῦ Γ, π.χ. (β´) *μαντι(κόν)*, (ζ´) *ἐριστι(κῶς)*, (οη´) *ἀρχ(ικοῖς)*.
- 2) Παρατηρήθηκε παρανόηση βραχυγραφίας: (η´) *βασιλ(ει) Γ: βασιλ(ει-ου)* γ καὶ ἀπλοποίηση A545 *εἰδή(σειν) Γ: εἰδή(σει) γ*.²⁸
- 3) Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐνδειξη ποὺ μᾶς προσφέρεται στὸ Ω369 *ἀνδρῶ Γ (ἀνδρ´ ἀπαμύνασθαι...)*. Στὸν Γ, γιὰ ἄγνωστο ἀκόμη λόγο, παρατηρεῖται μεγάλη σύγχυση²⁹ στὴν χρῆση ἀνάμεσα στὸ γραφικὸ σύμβολο τῆς ἐκθλιψῆς, τὴν ἀπόστροφο, καὶ στὸ συντομογραφικὸ σημεῖο τῆς ες. Ἀπὸ τὰ πολλὰ, π.χ. (γ´) *θαυμήνιδ´ εἰσιν* καὶ Ξ84 *οὐλόμεν*¹. Ὁ γ, σύμφωνα μὲ τὴν γενικὴ παρατήρηση, ἀναλύει τὴ συντομογραφία ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἀμφισβήτησης.³⁰ Στὶς *ambiguos* (Longman, σελ. 132) ὁμοῦς βραχυγραφίες ἀποφεύγει τὸν κίνδυνο τῆς παρανόησης καὶ ἀκολουθεῖ τὴν τακτικὴ τῆς παρατήρησης Γ1.³¹ Στὸ Ω369 *ἀνδρῶ* ὁ Γ ἀναμφισβήτητα σφάλλει: ὁ ἀντιγραφέας τοῦ γ ἐπιχειρεῖ ἀβίαστα τὴν ἀνάλυση τοῦ συμβόλου (πβ. Γ2), κι ἔτσι προσκομίζει γραφὴ ἀδύνατη *ἀνδρες*, ποὺ προϋποθέτει τὴν ἐσφαλμένη βραχυγραφία τοῦ Γ.³²

Πλήρης σύμπτωση παρατηρεῖται στὴν χρησιμοποίηση τῶν συμπυγμένων ἀπλῶν κοινόχρηστων λέξεων (*nomina sacra*) σὲ ὅλες τὶς πτώσεις καὶ στὰ παράγωγά τους, μὲ σαφὴ τὴν ὑπεροχὴ τῆς λ. θεός.³³ Τὰ χφφ συμφωνοῦν, ἐξ ἄλλου, κ' ὅταν οἱ λέξεις εἶναι χωρὶς σύμπτυξη, καὶ δὲν εἶναι λίγες οἱ περιπτώσεις αὐτές.

28. Στὸν Γ καὶ τὰ δύο συντομογραφικὰ σύμβολα δὲν ἀφήνουν περιθώρια ἀμφισβήτησης ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ ες (παρακάτω). Πβ. Longman, ὁ.π., σελ. 132 καὶ σημ. 6, Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 326.

29. Ἡ παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ἄλλα τμήματα. Πβ. Longman καὶ Χριστοδούλου, στὴν προηγούμενη σημείωση.

30. Οἱ περιπτώσεις δὲν προέρχονται ἀσφαλῶς ἀπ' τὸ ὁμηρικὸ κείμενο, ἐκτός ἀπὸ μία Λ802 *ἀκμήτες*.

31. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα: (μβ´) *ἀσεθῆσαν(τες)*, ὅπου τὸ ταῦ, στὴν μοναδικὴ ἐδῶ περίπτωση, συμβολίζεται μὲ δύο κουκίδες. Βλ. T.W. Allen, *Notes on Abbreviations in Greek Manuscripts*, Ὁξφόρδη 1899, σελ. 15, 16 καὶ πίν. IV, V, καὶ κυρίως G.F. Cereteli, *De Compendiis Codicum Graecorum, praecipue Petropolitanorum et Mosquensium Anni Nota instructorum*, Πετρούπολη 1904 (φωτ. ἐπανάκδ., Hildesheim – Νέα Ἰόρκη 1969), πίν. X.

32. Πρόκειται γιὰ «προχωρητικὸ» σφάλμα. Πβ. Longman, ὁ.π., σελ. 132, Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 327 καὶ ἐδῶ, στήν παρακάτω σημ. 36.

33. Ἀντίθετα, ὁ Longman, ὁ.π., σελ. 131, σημ. 3 παρατηρεῖ: "though θεός and its derivatives are not elsewhere contracted". Πβ. καὶ Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 325.

Δ. Από την πληθώρα τῶν *συνδετικῶν γραφῶν* ἀναφέρονται μερικές, οἱ πῶς χαρακτηριστικές, κι ὅλες ἐπιλεγμένες ἀπ' τὸ ὁμηρικό κείμενο: B247 *ἐρζέμεναι* ἀλλὰ A 277 *ἐρίζεμεναι*, B859 *οἰωνόν ἐρύσαντο*, Γ213 *ἀγορεύειν*, E408 *παπτάζουσιν*, Z209 *αἰσχυνάμεν*, Θ373 *ἔστε*, I49 *ἔρωμεν* καὶ 74 *πίσαι*, I312 *ἔχθιστος* καὶ 537 *λάθητα* (sic), Λ142 *τίσεται*, N732 *τίθει*, Ξ92 *ἐπίσταται*, 0553 *θήσομεν*, Φ111 *δείλης*,³⁴ Χ304 *ἀπουδεῖ*, Ψ84 *ἐτράφην* κ.ἄ.

Ε. Στὸν Γ παρατηροῦνται πολλές διορθώσεις, ἀκόμα καὶ προσθήκες, πού ὀφείλονται *ἀποδεδειγμένα* εἴτε στὸν ἀρχικό γραφέα εἴτε σὲ μεταγενέστερη ἐξωτερικὴ ἐπέμβαση. Ὅλες ἀνεξαιρέτως αὐτές οἱ ἀλλοιώσεις ξαναβρίσκονται στὸν γ *χωρὶς ὅμως ἐνδειξη ἐξωτερικῆς ἐπέμβασης*, γεγονός που συνιστᾷ πλέον τεκμήριο τῆς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν Γ προέλευσης τοῦ Βενετικοῦ. Παρατίθεται ἀναλυτικὸς πίνακας τῶν στοιχείων,³⁵ ὡς ἑξῆς:

	Γ ^{ac}	Γ ^{pc}	γ
(ι')	ἀλ*αζονεία?	ἀλ*αζονεία	ἀλαζονεία
B247	ἴχουσεο	ἴσχ**εο	ἴσχεο
B362	φήτρας	φρήτρας	φρήτρας
Γ156	τοῖν	τοίη	τοίη
Γ215	ἦ	εἶ	εἶ
		υ	
Γ159	νησί	ν*ησί	νησί
(λε')	ομ.	πρὸς sscr.	πρὸς (in lineam)
Z146	τοῖν	τοίη	τοίη
Z266	διή	διι	διι
I537	άασατο	άάσσατο	άάσατο
K106	εἶ κειν ^ω	εἶ κε*ν ^ω	εἶ κέν ^ω
K224	δί ερχομεν	δύ ερχομεν	δύ ερχομέν ^ω
K225	ἐν	ἐη	ἐναι ³⁶
M267	μηλιχίος	μειλιχίος	μειλιχίος
(ζη')	μηρίονην	μηριόνην	μηριόνην
P554	καταμένοιο	κ*ταμένοιο	κταμένοιο
(ρκε')	μειζο	σιν add.	μειζοσιν (in lineam)
Σ406	χρεῶ	χρεῶ	χρεῶ ³⁷
Φ111	δηλῆς	δειλης	δειλης
Φ486	κρίσωσιν	κρείσωσιν	κρείσωσιν
Ψ590	μέν	μέν	μέν ³⁸
(ρξ')	κα	κα add.	κακά (in lineam)
Ω602	νηόβη	νιόβη	νιόβη

34. Βλ. ἐδῶ I,E πίν.

35. Οἱ παλαιογραφικὲς λεπτομέρειες θὰ ἐκτεθοῦν σὲ μελλοντικὴ ἐργασία μας. Ὅπου ὑπάρχει σπῆ στήλη Γ τὸ σημεῖον? σημαίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐξακριβωθεῖ μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἡ ἀρχικὴ γραφή.

36. «Προχωρητικό» σφάλμα (πβ. Longman, ὁ.π., σελ. 132, σημ. 5 γιὰ ἀνάλογη σύγχυση) πού

Από τὸν πίνακα συμπεραίνεται ὅτι α) ἀπὸ τὶς 23 περιπτώσεις φανερῆς ἀλλοίωσης (σβήσιμο, διόρθωση, προσθήκη) τοῦ Γ, ὅλες ξαναβρίσκονται στὸν γ χωρὶς δῆλωση ἐξωτερικῆς ἐπέμβασης, καὶ β) οἱ τρεῖς γραφές K225 (*χωριστικὴ γραφή*, βλ. πιὸ κάτω, IIΔ), Σ406 καὶ Ψ590, καθὼς προϋποθέτουν τὶς ἀντίστοιχες διορθωμένες γραφές τοῦ Γ, ἐνισχύουν ἀκόμη περισσότερο τὸ προηγούμενο συμπέρασμα.

II

A. Γιὰ τοὺς ἀνθολογημένους ἀπ' τὴν 'Οδύσεια στίχους ἰσχύει ἡ ἴδια γενικὴ παρατήρηση: πλήρης σύμπτωση στοὺς στίχους, στὴ σειρὰ καὶ τὴν πληρότητά τους. Ἡ μόνη ἐδῶ καινοτομία ἀφορᾷ στὴν παρουσίαση, καὶ συνίσταται στὰ ἀκόλουθα: α) κάθε ἀρχὴ στίχου τοῦ χφου δὲν σημαίνει πάντοτε καὶ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας,³⁹ καὶ β) τὸ ἀρχικὸ γράμμα κάθε ὁμηρικοῦ ἀποσπάσματος εἶναι μεγαλόσχημο καὶ ἐρυθρογραφημένο.⁴⁰ Ἔτσι, στὸ ἀριστερὸ περιθώριο, καὶ σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ κειμένου ἐναλλάσσονται τὸ μεγαλογράμμα ὀμικρον τοῦ "Ὅτι μὲ τὸ ἐπίσης μεγαλόσχημο πρῶτο γράμμα τοῦ ἐκάστοτε, μονόστιχου ἢ πολύστιχου, ὁμηρικοῦ χωρίου.

Στὶς ὑπ' ἀρ. (μδ'), (ξς') καὶ (ξζ') ὁμως ἐνότητες οἱ δύο κώδικες ἐμφανίζουν ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ πιὸ πάνω σχῆμα: γράφεται σὲ μεγαλόσχημο ρυθμὸ καὶ ἐρυθρογραφεῖται *ἐπίσης* τὸ ἀρχικὸ γράμμα τοῦ ὁμηρικοῦ ὀνόματος.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρίθμηση, οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀκολουθοῦν, ἐπαυξάνουν τὶς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις γιὰ ἄμεση σχέση τῶν Γγ:

- 1) Ὁ Γ ἀριθμεῖ ἐσφαλμένως καὶ ἀμέσως διορθώνει (β')
- 2) Ὁ Γ (φ. 138β) ἔχει τὸν ἀρ. (νδ') ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ (οδ'):
- 3) Στὸν Γ ἡ θέση τοῦ ἀρ. (ξγ') ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας ("Ὅτι), ἡ ὁποία ὁμως καταλαμβάνει τὸ τέλος τῆς γραμμῆς τοῦ χφου: ὁ γ ἀπὸ σύγχυση προφανῶς, καὶ γιὰ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ πρότυπό του, δὲν

προϋποθέτει τὴν διόρθωση τοῦ Γ: ἡ πρὸς τὰ κάτω ἐπιμήκυνση τῆς δεξιᾶς λοξῆς κεραίας τοῦ μικρογράμματος νῦ, γιὰ νὰ γίνει ἡ διόρθωση σὲ ἦτα μεγαλογράμματο, θεωρήθηκε ἀπὸ τὸν γ σὰν τὸ συντομογραφικὸ σύμβολο τῆς αἰ.

37. Σ406 *χρεώ γ*: ὁ γραφέας τοῦ Βενετικοῦ ἐπαναλαμβάνει (πβ. καὶ παραπάνω, I, Γ1) τὸν γραφικὸ σχεδιασμὸ τοῦ προτύπου, δηλ. τὴν διαγραφὴ τῆς περισπωμένης (μὲ τὸ δεξιὸ σημεῖο) καὶ τὸν μεταγενέστερο (ὀρθό) τονισμὸ μὲ τὴν ἐπιμηκυσμένη, ὅπως καὶ στὸν Γ, βαρεία, ποὺ τὴν ἐξέλαβε, φαίνεται, σὰν τὸ συντομογραφικὸ σύμβολο τοῦ ον.

38. Ἀνάλογη, μὲ τὴν προηγούμενη, παρατήρηση.

39. Βλ. παραπάνω, σελ. 1 καὶ σημ. 19.

40. Φαίνεται πιθανὴ ἡ εἰκασία γιὰ ἐπίδραση ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν προηγ-θέντων τμημάτων, τοῦ Εὐριπίδειου καὶ Σοφοκλείου. Βλ. τὸν κατάλογο, ὀ.π., σημ. 2.

41. Τὸ σφάλμα ὀφείλεται μᾶλλον στὴ σύγχυση ποὺ προκλήθηκε ἀπὸ τὴ νέα διάταξη ἀναγραφῆς τῆς ἐνότητας.

ἀριθμεῖ (ξγ´) ἀντίστοιχα στήν δική του γραμμῆ (ὅπου καί τὸ Ὅτι), ἀλλὰ στὸν ὁμηρικὸ στίχο τῆς προηγούμενης ἐνότητας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει δύο ἀριθμήσεις (ξβ´ καὶ ξγ´) γιὰ τὴν ἴδια ἐνότητα, καὶ καμία γιὰ τὴν ἐπόμενη.

4) Ὁ Γ (ἀρχῆ φ.139α) ἐπαναλαμβάνει τὸν ἴδιο ἀριθμὸ (πα´) τοῦ τέλους τοῦ φ. 138β, καὶ μὲ τὴν ἐσφαλμένη αὐτῆ ἀρίθμηση συνεχίζει ὡς τὴν τελευταία «γνώμη» (πζ´), ἀφήνοντας χωρὶς ἐνδειξη τὴν προτελευταία (δηλ. πς´): ὁ γ ἀντιλαμβάνεται τὸ σφάλμα, ἐπεμβαίνει ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ διορθώνει⁴² ἕως καὶ τὸν ἀρ. (πε´) τοῦ Γ (=πς´γ). Ἐν ὁ γ συνέχιζε τὴν δική του, ὀρθῆ ἀρίθμηση, μέχρι τέλους, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερβεῖ κατὰ μία μονάδα τὴν ἀρίθμηση τοῦ Γ, ἤτοι (πη´). Ἐντὶ αὐτοῦ ὅμως ὁ γ δὲν ἀριθμεῖ μίαν ἐνότητα⁴³ γιὰ νὰ καταλήξει κι αὐτὸς μὲ τὸν ἴδιο ἀρ. (πζ´) τοῦ Γ.

Κατὰ τὴ συνήθεια καὶ τῶν δύο γραφέων, ὁ τίτλος⁴⁴ γιὰ τὰ ἐπιλεγμένα χωρία ἀπὸ κάθε ραψωδία – καὶ γιὰ τὰ δύο ἔπη – καταλαμβάνει πάντοτε ἕναν ὀλόκληρο στίχο χφου. Στὴν περίπτωση ὅμως τοῦ 22ου ἄσματος ἡ συνήθεια αὐτῆ καταστρατηγεῖται: στὸν Γ ὁ τίτλος γράφεται στὴν ἴδια γραμμῆ μὲ τὴν τελευταία λέξη τοῦ προηγούμενου ὁμηρικοῦ χωρίου. Γιὰ τὸν γ ὅμως ὁ τελευταῖος αὐτὸς ὅρος συμπίπτει μὲ τὸ τέλος τῆς γραμμῆς τοῦ χφου του καί, καθὼς ἡ διάταξη τοῦ προτύπου του δὲν τοῦ εἶναι γνώριμη, παραλείπει ὀλόκληρο τὸν τίτλο καὶ τὸν προσθέτει *sua manu*⁴⁵ στὸ ἀριστερὸ περιθώριο, «ἀντικρουστὰ» μὲ τὴν ἀντίστοιχη «γνώμη», χωρὶς νὰ προκληθεῖ ἡ παραμικρὴ διαταραχὴ στὸ ὑπόλοιπο κείμενο. Ἐν δὲν συναντοῦσε αὐτῆ τῆ σοβαρῆ ἀπόκλιση (προϋπόθεση) τοῦ Γ, θὰ κατέφευγε ἄραγε ὁ νεώτερος ἀντιγραφέας τοῦ Βενετικοῦ χφου στὴν χρῆση τοῦ περιθωρίου;⁴⁶

Β. Τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἐρχονται νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν γενικὴ παρατήρηση.⁴⁷ Σημειώνονται ὅμως ἐδῶ μόνον ἐκεῖνα ποῦ ἐνισχύουν περισσότερο τὴν παρατήρηση γιὰ ἀπλοποιημένες (παραπάνω IB) γραφές: α358 *ἀνδρῆσι Γ: ἀνδρᾶσι γ*, χ41 *ὑμ(ιν) Γ: ὑμίν γ*, ψ82 *μάλα περ Γ: μαλά περ γ* καὶ ω509 *τ´(ὴν)ὄρέη Γ: τὴν ὄρέη γ*.⁴⁸

Γ. Στὶς παλαιογραφικὲς ἐνδείξεις τοῦ προηγούμενου τμήματος μπορεῖ νὰ

42. Διακρίνεται ἡ *rasura*.

43. Παρατήρηση: ἡ ἴδια – ἐπίσης ἀναρίθμητη – ἐνότητα τοῦ Γ μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ, ἀνάλογα, στὸ προηγούμενο τμήμα, ἀναρίθμητο ἀπόσπασμα (ρκα´), ποῦ δὲν βλάπτει, ὅπως κι ἐδῶ, τὴν κανονικὴ ἀριθμητικὴ συνέχεια.

44. «καὶ ὅσα τῆς... ραψωδίας».

45. Ὁ τίτλος σὲ μεταγραφῆ: «καὶ ὅσα τ(ῆς) χ ραψ(ω)δί(ας)».

46. Πβ. καὶ τὴν ἀνάλογη ἀπὸ τὸ Εὐριπίδειο τμήμα παράλειψη. Longman, ὁ.π., σελ. 132 καὶ σμ. 7. Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 328.

47. Παρατηρήθηκε ἀκόμη κάποια χρῆση τοῦ προσεγεγραμμένου γιώτα. Πβ. καὶ Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 328.

48. ω509 *τ´(ὴν)ὄρέη Γ: τὴν ὄρέη γ* ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴ ἐνδειξη τῆς παραπέρα ἀλλοίωσης τῶν γραμματικῶν ὀρων στὸν γ.

ένταχθειῖ ἰκανὸς ἀριθμὸς παραδειγμάτων: ἀπὸ τὰ *nomina sacra*,⁴⁹ ὡς τὴν χρῆσιμότητα τῆς αἰώρησης καὶ ἀποκοπῆς, καὶ τῶν διπλοτονισμένων μοριῶν *ἐπει-μὲν* (α298 καὶ 355, γ47 καὶ 197 κ.ἄ.). Χαρακτηριστική, θεωρεῖται, ἡ σύμπτωση στὴν χρῆση τοῦ ταχυγραφικοῦ σημείου τοῦ *ἐστί(ν)* (νγ´) καὶ στὴν γνωστὴ συντομογραφία τῆς κοινόχρηστης λέξης *φησί* (σ132).

Δ. Ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τῶν χφφ ἀντλήθηκαν – κι ἐδῶ – πολλὲς *συνδεδεικτές γραφές*, ποὺ ὡς γνωστόν, εἶναι καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἄμεση σχέση δύο κωδικῶν. Ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ οἱ ἀκόλουθοι: γ46 *δός*, δ611 *φείλον*, ε211 *μέν* (ομ.θην), θ 139 *συγχεῦε* καὶ *καὶ εἰ μάλα*, λ433 *φθάσαι*, υ316 *εἶεν*, δ293 *τρώσε*, χ40 *ἔθεσθαι*, ψ82 *ἰδρύσασθαι*, ω508 *καταισχύνης* κ.ἄ.

Ἄκόμη, οἱ *χωριστικὲς γραφές* ποὺ ἐπισημαίνονται στὸν γ δὲν ὀφείλονται σὲ σύμφυση (*contaminatio*) ἀλλὰ α) σὲ διορθωτικὴ ὀρθογραφικὴ παρέμβαση (πβ. I B καὶ II B), καὶ β) σὲ «προχωρητικὰ» σφάλματα ποὺ προϋποθέτουν τὶς ἀντίστοιχες διορθωμένους ἢ μὴ γραφές τοῦ Γ.⁵⁰ Στὴν κατηγορία αὕτη – ἐπιστρατεύοντας τὰ ὄπλα τῆς παλαιογραφικῆς ἐπιστήμης – μποροῦμε νὰ ἐντάξομε καὶ τὰ ἀκόλουθα: Ἔτσι, δ352 *ἔρεξα Γ: ἔρεξας γ*⁵¹ καὶ *τελειέ(ας) Γ: τελειώσας γ*,⁵² ἐνῶ α32 *δὴ νυ θεοῦς Γ: δὴ νυ θεν γ* ὀφείλεται μᾶλλον σὲ ἀπλοποίηση καὶ (να´) *δυσκαταγ(ώ)νιστος Γ: δυσκατάγνωστος γ* σὲ παρατοποθετημένη ἀνάπτυξη βραχυγραφίας.

Οἱ δύο, ἐξ ἄλλου, λιπογραφίες (πβ. παραπάνω, I, A2) τοῦ νεωτέρου χφου: (μ´) *καὶ κατὰ φύσιν Γ: καὶ κατὰ φύσιν γ* (ὁμοιότητα συλλαβῆς) καὶ (νς´) *καὶ πίστιν: ομ. γ* (ἀπὸ ἀπροσεξία μᾶλλον τοῦ ἀντιγραφέα) ὄχι μόνον δὲν ἀποτελοῦν ἐνδειξὴ γιὰ ἀπομάκρυνση τοῦ γ ἀπὸ τὸν Γ, ἀλλ´ ἀντίθετα, ἐπαυξάνουν, μὲ ἀρνητικὸ τρόπο, τὴν παρατήρηση πὼς σὲ *καμῖα περίπτωση* δὲν ἐπισημάνθηκε *ἀντίστροφη λιπογραφία*, ποὺ τότε βέβαια θὰ δῆλωνε διαχωρισμὸ τοῦ γ ἀπὸ τὸν Γ.

Ε. Ἰσχύει ἡ παρατήρηση τῆς ἀντίστοιχης κατηγορίας. Ἀκολουθεῖ καὶ πάλι ἀναλυτικὸς πίνακας τῶν νέων ἐνδείξεων, ποὺ ἐπιβεβαιώνουν ἐκεῖνες τοῦ προηγούμενου τμήματος.

49. Στὸν γ συνήθως μὲ τὸν κατάλληλο τονισμό. Πβ. I B καὶ II B.

50. Πβ. I, Γ καὶ E.

51. Ὁ γ: α) ἐξέλαβε τὴν ἀνερχόμενη ὡς τὴν χαράκωση (τέλος στίχου χφου) κεραία τοῦ ἄλφα σάν στρογγυλόσημο τελικὸ σῆμα, ἢ β) γράφει *ἔρεξας* κατὰ προληπτικὴ ὑπόβολη ἀπὸ τὸ (μετὰ τρεῖς γραμμὲς) *ρέξας*.

52. Παρανάγνωση ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα ἐψιλον + σῆμα (βλ. Χριστοδοῦλου, ὁ.π., σελ. 320, 321) ἢ ἀπλοποίηση, ἢ καὶ τὰ δύο.

	ac	pc	γ
β98	ταφίιον	ταφήιον	ταφήιον
β282	ἄφραδέον	ἄφραδέων	ἄφραδέων
η294	αιή	αιει	αιει
θ210	προφέρειςιν	προφέρησιν	προφέρησιν
η480	κίρ**κης?	κίρ**κης	κίρκης
λ222	ὄνηρ(ος)	ὄνειρ(ος)	ὄνειρος
λ437	ἔ*χθηρε?	ἔ*χθηρε	ἔχθηρε
(μη')	ἀκρβῶς	ἀκριβῶς	ἀκριβῶς
μ320	θόν	θοή	θοή
μ452	ιφθειίμη	ιφθ*ίμη	ιφθίμη
ξ129	οδηρόμ(ενος)	οδηρομ(ένη)	οδηρομένη
ξ145	ξῦνι	ξεῖνι	ξεῖνι
π75	πόσιο*ς?	πόσιο*ς	πόσιος
ρ189	δέ	δέ	δέ
σ135	τεγληήτι	τετληήτι	τετληότι
(ξε')	ἀνοίκιον	ἀνοίκιον	ἀνοίκιον
(ξς')	μέγ	αλας sscr.	μεγάλας (in lineam)
φ294	πίνη	πίνει	πίνει
(οζ')	μεγίστ(ης)	μεγίστ(οις)	μεγίστοις
χ230	εὔρυάγια	εὔρυάγια	εὔρυάγια

Στὴν ἀναλυτικὴ αὐτὴ ἔκθεση καὶ τεκμηρίωση τῶν ἐνδείξεων, πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ Ὀμηρικοῦ τμήματος⁵³ τῶν χφφ, ἡ κάθε μιὰ χωριστὰ ἀλλὰ καὶ ὅλες μαζὶ ἐπιβεβαιώνουν τὴ στενὴ, συγγενικὴ σχέση τῶν Γγ⁵⁴ παράλληλα, ἡ ἀποψη τοῦ Turyh νὰ προέρχονται (ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο) ἀπὸ κοινὸ πρότυπο δείχνει τώρα περισσότερο ἀποδυναμωμένη.

53. Ὁ γενικός τίτλος τοῦ τμήματος παραδίδεται διαφορετικά: *Ἐκ τῆς Ἰλιάδος Α ραψωδίας Γ* (παραπάνω, σμ. 6): *Ἐκ τῆς Ἰλιάδος ραψωδίας γ*. Ἡ παράλειψη τοῦ ἄλφα ἀπὸ ἀπλογραφία, ἢ τὸ πιθανώτερο, ἀπὸ ὑιορθωτικὴ παρέμβαση.

54. Πβ. Longman, ὁ.π., σελ. 135, σμ. 2, ὅπου ὁ Maas τὸν πληροφορεῖ ὅτι "amongst extant Greek Manuscripts there are few such pairs of exemplar and apograph deriving from so early a date". Σημειώτεον ὅτι ὁ Longman (σελ. 134) καὶ (σμ. 1) οἱ Maas καὶ Skeat συμφωνοῦν μὲ τὴν χρονολόγησι τοῦ καταλόγου. Πβ. Χριστοδούλου, ὁ.π., σελ. 322, 323.

RÉSUMÉ

Perséphone Pagonari-Antoniou, *Contribution à la recherche sur deux Gnomologies byzantines: Vatoped.36 et Venet.507*

Cette étude contribue au progrès de la recherche sur le rapport entre deux manuscrits byzantins (Gnomologies), l'Ath. Vatoped. 36 (XIe s.) et le Venet. 507 (XIIe s.): ceci descend directement de l'Ath. Vatoped.36; il est en outre un apographe de ce dernier. Les nouvelles données qui résultent de la collation des manuscrits, en ce qui concerne la section Homérique, ont été classées selon des critères surtout paléographiques dans le but de mettre au point le rapport étroit qui existe entre eux, ainsi que de minimiser l'hypothèse contraire, à savoir qu'ils sont *gemelli*.